

Ideologická konference Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV

V souvislosti s aktuálními požadavky přestavby naší společnosti byla dne 16. června 1987 svolána ideologická konference Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV. Jejím cílem bylo kriticky a konstruktivně zhodnotit dosavadní práci a přínos společenských věd pro sociální praxi a vytýčit další orientaci, stanovit prostředky a metody realizace nové koncepce vědeckovýzkumné práce, jejímž úkolem je bezprostředněji a účinněji přispívat k urychlení vědeckotechnického a sociálně ekonomického rozvoje československé společnosti.

Jednání poskytlo prostor pro diskusi všech tří odborů ústavu, tj. odboru marxisticko-leninské filozofie, sociologie a teorie vědy, jejichž činnost se má postupně v rámci nových výzkumných úkolů stále úžeji propojovat.

Ředitel ústavu prof. J. Pecen v úvodním slově nastínil náročné úkoly, které před společenské vědy, zejména filozofii, klade přestavba společnosti, v jejímž procesu půjde o to dosáhnout nově, kvalitativně vyšší jednoty vědy a politiky. Poukázal na určité zaostávání společenských věd vzhledem k požadavkům nové situace, což je dáno zejména tím, že praxe dnes řeší problémy, jichž se věda dosud nezmocnila, dosud je fundamentálně teoreticky neřešila. Zásadním úkolem tedy je překonat toto relativní zaostávání a učinit ze společenských věd jednu z aktivních hybných sil obnovy socialistické společnosti, a to především cestou modernizace okruhu výzkumů a teoretických řešení. Je nade vše pochybnost, že moderní výzkum vyžaduje jiný, daleko širší interdisciplinární záběr za plné účasti filozofie. Je nutno prohlubovat metodologickou funkci dialektického a historického materialismu nejen vůči společenským, ale i vůči přírodním a technickým vědám. Další období vývoje vědy bude obdobím syntetičtější, než byla léta předcházející, a proto i sama tato skutečnost se musí stát předmětem trvalé výzkumné práce. Dialektická jednotu obsahového zaměření reflektujícího přítomnost a budoucnost musí být základním metodologickým východiskem k dosažení kontinuity a diskontinuity dalšího vývoje společenských věd.

V úvodu bloku věnovaného problematice práce v odboru *marxisticko-leninské filozofie* vystoupil R. Steindl. Charakterizoval současné postavení filozofie ve společnosti a zdůraznil, že filozofie musí mnohem radikálněji a důrazněji plnit své společenské funkce a reagovat na společenské potřeby. Formuloval dva hlavní principy, jimiž se musí řídit další výzkumné práce. Jsou to:

1. Důraz na skutečnou poznávací hodnotu teoretických studií, jejichž kritériem se musí stát reálný přínos pro řešení jasně postavených společensky relevantních problémů.
2. Společenská angažovanost a stranickost vědeckého přístupu, zbavená vši vnějškovosti a alibismu, jejímž výrazem musí být i ochota podstoupit odpovídající rizika spojená se vstupem do dosud málo probádaných oblastí poznání.

Dále hovořil o problémových okruzích filozofického výzkumu. Pozornost věnoval nejprve *problematice materialistického pojetí dějin*, v jejímž rámci je výzkum zaměřen na základní principy a hybné síly společenského pohybu za socialismu, na vztah subjektivních a objektivních faktorů společenského vývoje a zákonitosti růstu úlohy lidského činitele v podmínkách socialismu. Jedním z hlavních badatelských úkolů v tomto směru je komplexní úkol *Úloha subjektivního činitele v současné etapě výstavby rozvinuté socialistické společnosti*. V této souvislosti vystupuje pro filozofii jako celek problém člověka, jeho předmětného světa, poznávání tohoto světa, problém vztahu člověka k otázkám dalšího rozvoje vědy. Právě tyto momenty směřují i k požadavku vyšší vnitřní integrity filozofie; k požadavku vnitřní jednoty historického a dialektického materialismu, právě tak jako k požadavku rozvíjení spolupráce s politickou ekonomikou, sociologií, psychologii a dalšími vědami.

S. Steindl pak pokračoval výkladem aktuálních a nosných témat v oboru *dialektického materialismu*. Zde za primární úkol označil rozvoj teorie materialistické dialektiky jako základu nového typu racionálního myšlení, adekvátního potřebám společenského vývoje i vývoje vědeckého poznání. Vyzvedl význam dalšího rozpracování dialekticko-materialistického pojetí logicko-ontologických základů současné vědy a gnozeologických otázek, filozoficko-metodologických problémů přírod-

ních věd, podmínek jejich integrace a zobecnění výsledků těchto věd ve filozoficky fundovaném jednotném obrazu světa. Smyslem je, aby materialistická dialektika obhájila a konkrétně uplatnila své ambice nového typu vědecké racionality, a aby její komplexní rozvoj odpovídal aktuálnímu vývoji přírodních věd.

Závěr svého vystoupení věnoval s. Steindl vymezení úkolů a významu *zkoumání dějin filozofie* (především české filozofie v jejím evropském kontextu) a kritiky buržoazní filozofie jako účinného prostředku ideové konfrontace se soudobým buržoazním myšlením.

V diskusi k práci odboru filozofie pak vystoupili další pracovníci ústavu: J. Zeman se kriticky vyslovil k přezívajícímu *schematismu v práci společenských věd*, včetně filozofie a filozofické reflexe moderní vědy. Upozornil na nové jevy a nové vědecké teorie ve speciálních vědách — a s nimi spojenou „informační záplavu“ — jako na skutečnosti, jimž musí odpovídat povaha a metodologický přístup dialekticko-materialistické filozofie. Zabýval se i nedostatky v кадровé přípravě a sledovatelském výzkumu v oboru dialektického materialismu. Závěrem poukázal na význam dialektického materialismu jako teoretického a ideového základu marxisticko-leninské filozofické reflexe vývoje moderní vědy.

P. Baran věnoval své diskusní vystoupení problému spojenému s *výchovou a přípravou vědeckých pracovníků* pro obor historického materialismu. Upozornil na závažnou skutečnost — na malý zájem absolventů kateder filozofie na vysokých školách o další práci v oboru historického materialismu a na důsledky vyplývající z této skutečnosti pro plnění úkolů státního plánu.

M. Pauza se zabýval problematikou *zkoumání dějin filozofie*. Vymezil „čtverec“ základních problémových okruhů dějin filozofie:

- dějiny národního filozofického myšlení a národní myšlenkové kultury
- fakt společného evropského domu jako postulátu, o němž hovořil v Praze M. S. Gorbačov
- vztah dějin filozofie k aktuálnosti filozofického myšlení
- další budování a precizování disciplíny samotné.

M. Havelka hovořil o *aktuálním vztahu teorie a praxe, filozofie a současných problémech rozvoje socialistické společnosti*. V této souvislosti upozornil na vztah kontinuity a diskontinuity ve vývoji, na dialektiku tradice a modernosti, která před filozofii staví úkol hlubšího zpracování nejen dějin národní, ale i evropské filozofie jako jednoho ze základů úspěšnějšího řešení úkolů současnosti i rozvrhu budoucnosti.

V. Adejšvili se zabývala problémy spojenými se zabezpečováním úkolů *československo-sovětské spolupráce v oblasti kritiky buržoazních a revizionistických koncepcí rozvoje socialismu*. V této souvislosti upozornila na požadavek jednoty kritérií a vědeckých hledisek, jehož splnění předpokládá ústup od schematizujících přístupů, a dále upozornila na problémy spojené s vydáváním informačního bulletinu a ročenky problémové komise *Ideologický boj v současném světě* (velmi dlouhé výrobní lhůty).

I. Zapletal orientoval své diskusní vystoupení jak ke *kadrovým problémům v oboru logiky* (nedostatek odborníků — na vysokých školách neexistuje pracoviště zabezpečující jejich výchovu), tak k perspektivám obsahového *zaměření další práce v oboru logiky*. V této souvislosti vyzvedl potřebu dalšího výzkumu neklasických logik, a to především deontické a modální logiky.

Člen korespondent J. Zelený v úvodu svého vystoupení rekapituloval charakter předcházejícího jednání, přičemž vyslovil požadavek *hlubších koncepčních analýz ve společenských vědách a diskuse* za účasti představitelů vědy i kulturního a politického života.

J. Stachová položila ve svém vystoupení otázku *vztahu filozofie a speciálních věd*, otázku naplňování *metodologické a světonázorové funkce filozofie*. Neplnění těchto funkcí ze strany marxisticko-leninské filozofie a přezívající schematismus, to vše otevírá cestu buržoazní filozofii, a to i cestu do přírodních a technických věd. Na druhé straně tyto nedostatky zbavují marxisticko-leninskou filozofii přitažlivosti a společenské prestiže.

K perspektivám rozvoje *marxisticko-leninské sociologie* hovořil A. Matějovský. Zaměřil se na dialektiku vývoje sociologie především z hlediska její vědeckovýzkumné orientace. Pro správné pochopení a využití kritického hodnocení současného stavu oboru je nutné respektovat dialektiku kontinuity i diskontinuity vývoje poznání, vyvarovat se mechanických, paušálních a nihilistických soudů. Rozpory gnozeologického i sociálního pohybu sociologického poznání by měly být poznány

a využity jak pro kritiku, tak pro stanovení nezbytných inovací ve výzkumném programu i v organizaci vědeckovýzkumné práce.

Pro další pokrok v sociologickém poznání, pro zvýšení komplexnosti poznatků o vývoji socialismu i pro systematictější a účinnější využití těchto poznatků ve společenské praxi je nezbytná sociologická reflexe samotné sociologie, „sociologie sociologického vývoje“. Z hlediska vnějších podmínek jde především o změny plánovacích mechanismů, tj. o integraci výzkumného programu, o překonání stále převládající extenzity a s ní spojených nedostatků kapacit, neúnosné délky plnění výzkumných úkolů atd.

Další rozvoj sociologie (stejně jako ostatních společenských věd) vyžaduje, aby byla překonána dlouhodobá stagnace rozšiřování její kádrové základny i technického vybavení. Náročné úkoly kladené na společenské vědy i na sociologii v současné etapě vývoje společnosti, zvláště pak v souvislosti s připravovanou přestavbou sociálních a ekonomických mechanismů, zvyšují nároky na teoretickou fundovanost výzkumné práce a politickou angažovanost všech pracovníků.

K otázkám rozvoje *marxisticko-leninské sociologie* a jejím úkolům v současné etapě přestavby naší společnosti se rozvinula živá diskuse, v níž vystoupili M. Huláková, F. Kutta, F. Zich, P. Sak, J. Patočka, H. Jeřábek a I. Machoň. Zdůraznili některé momenty úvodního vystoupení a upozornili na další podstatné souvislosti výzkumné práce v sociologii v dalším období.

K nejvíce diskutovaným otázkám patřil nesporný *význam systematického rozpracování marxistické sociologické teorie* pro další rozvoj sociologie i pro její vyšší využitelnost ve sféře společenské praxe. Sociologie odpovídá na problémy společenské praxe, ale, jak uvedla M. Huláková, stále není v předstihu. Existuje významná závislost mezi dlouhodobým soustředěním základního výzkumu na koncepční teoretické řešení problému a kvalitou odpovědi sociologie na otázky společenské praxe. Marxisticko-leninská sociologie musí v předstihu odhalovat zákonitosti společenského pohybu, musí být předem připravena odpovídat na konkrétní otázky společenského řízení. Na tento úkol — překonat zaostávání rozvoje sociologické teorie — poukázal i F. Zich. Prvořadým úkolem v této souvislosti je *propracování koncepce společenskovědní teorie*, hledisek její platnosti a podmínek pro definování společenských zákonů. Zatím velmi volně vymezování těchto zákonů má často negativní prakticko-politické důsledky. Sociologie, a zejména základní výzkum, mají velké nedostatky a rezervy v systematickém kumulativním vytváření speciální sociologické teorie společnosti, která by byla výsledkem a zároveň předpokladem důkladnějšího výzkumu společenských procesů a podmínkou úspěšné předpovědi a efektivního zásahu do těchto procesů. H. Jeřábek poukázal na to, že sociologická teorie je nedostatečně využívána pro přípravu empirických výzkumů a na druhé straně výsledky těchto výzkumů jen sporadicky a spíše náhodně obohacují teorii. Kritizoval nedostatečné využití velkých výzkumných šetření třídní sociální struktury v letech 1978 a 1984 pro rozvoj sociologické teorie. Rozvoj sociologické teorie nelze prosazovat nezávisle na zkvalitňování empirického sociologického výzkumu, bez vstupů sociologické teorie do přípravy empirických šetření a bez jejího obohacování výsledky výzkumných akcí.

Dalším významným okruhem otázek byly náměty *obsahového zaměření sociologické výzkumné práce* v příštím období. I. Machoň vyslovil názor, že ke společným úkolům všech odborů ústavu patří *zabezpečení obecné teorie vědy a kritiky buržoazních teorií*. Upozornil, že v sociologické práci ústavu není výzkumně pokryto řešení důležitých problémů: například sociologie práce, teorie a metodologie sociálních prognóz, výzkum sociálních předpokladů a důsledků demokratizace společnosti. Podle F. Zicha jsou nedostatečně využívány otázky vývoje světového revolučního procesu, změn v třídní sociální struktuře kapitalistických a rozvojových zemí, jejich rozpornosti, způsobů jejich vyostření a řešení. J. Patočka se soustředil na *vybrané metodologické otázky sociálního prognózování*. Poukázal na objektivní oboustrannou provázanost sociální prognózy a sociálních procesů s ekonomickými, politickými, ekologickými a dalšími procesy. Zdůraznil polaritu zdrojové a cílové funkce sociálního rozvoje z aspektu sociálních zdrojů ekonomického pohybu a ekonomicky podmiňovaných sociálních jistot obyvatelstva. F. Kutta se zabýval *rozvojem sociologické teorie ve vztahu k výzkumné práci, společenské praxi a sociální prognóze*. Zdůraznil potřebu interdisciplinárního výzkumu, rozdělení práce mezi disciplínami a jejich spolupráce při výzkumu a prognózování člověka jako subjektivního činitele sociálních, ekonomických a dalších společenských procesů.

Třetím okruhem otázek zmíněných v diskusi odboru sociologie byla *problematika metod a organizace vědecké práce*. Opakovaně byla vyslovena potřeba tvůrčích vědeckých setkání, výměny názorů a dobré vzájemné informovanosti. P. Sak se v této souvislosti vyslovil pro *tvůrčí věcné diskuse*, které jsou předpokladem rozvoje marxistické sociologie. Vyjádřil přesvědčení, že pro zlepšení využitelnosti sociologického výzkumu je třeba nejen rozvíjet sociologickou teorii, ale i vést trvalý dialog s orgány společenského řízení. H. Jeřábek upozornil na potřebu vypracovat *soustavu pravidel*, která by zamezila kompromisům *ve výzkumné sociologické práci*, zvýšila její profesionální úroveň i úroveň vědeckých projektů velkých výzkumných šetření a jejich vnitroustavního projednávání. Důležitým předpokladem zefektivnění vědeckovýzkumné práce v oblasti sociologie, jak zdůraznil F. Zich, je dosažení *větší koncentrace lidských sil*. Je to možné cestou výběru výzkumných témat, jejich určitou hierarchizací z hlediska významnosti a cestou vytváření výzkumných týmů zaměřených na vyřešení určitého problému. Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV by se měl ve spolupráci s Československou sociologickou společností při ČSAV výrazněji uplatnit také při intenzifikaci práce a koordinaci činnosti dalších sociologických pracovišť.

K. Müller informoval o *perspektivních záměrech výzkumu v odboru vědy a vědeckotechnické revoluce ÚFS ČSAV v návaznosti na úkoly přestavby*. Program výzkumu sleduje čtyři aspekty, které jsou voleny tak, aby umožnily celistvě objasnit fungování vědy a techniky ve společnosti a současně specifikovat konkrétní cesty jejich urychlování.

Prvním aspektem je výzkum *společenských funkcí vědy a techniky*. Fungování vědy v socialistické společnosti je závislé nejen na harmonickém rozvíjení jejich úloh v technice a výrobě, ale i ve vztahu k zdokonalování řízení a rozvoji světónázorové a kulturní úrovně společnosti. V současnosti vzrůstá zejména vazba rozvoje vědy k rozvoji tvůrčích aktivit sociálních skupin a všech pracujících. V tomto pohledu vzrůstá význam vztahů mezi vědou, technikou a vzděláním, mezi přírodními, technickými a společenskými vědami, roste potřeba uplatnění filozofie i společenských věd v rozvoji vědy i praxe. Nové aspekty těchto vztahů se již prosazují v mechanismu hodnocení a prognózování rozvoje a využití vědy a techniky.

Další aspekt výzkumného programu se soustřeďuje na *zkoumání vztahu vědy a sociálních cílů*, jež nezbytně doplňuje analýzu společenských funkcí vědy. Na tento problém se dnes soustřeďuje teorie vědy v celém světě. Hlubší poznání poznávacích a sociálních procesů umožňuje lépe chápat hybné síly rozvoje vědy, přispívá k zdokonalení řízení a plánování vědy a odhaluje nové možnosti rozvoje vědní politiky.

Teoretická analýza struktury reprodukce vědy ve společnosti, tj. působení vědy na společenský rozvoj a zpětné sociální usměrňování vědy a techniky, umožňuje studovat konkrétní mechanismy formování a uvolňování vědeckotechnického potenciálu společnosti. Analýza cest mobilizace *sociálních zdrojů vědeckotechnického rozvoje* tvoří třetí aspekt výzkumného programu. Jeho cílem je objasnit povahu a formy sociálních vztahů stimulačních vědeckotechnický rozvoj. První výsledky empirické analýzy tohoto problému, která je prováděna ve spolupráci s ČSVTS ukazují, že vědeckotechnický rozvoj je u nás brzděn řadou sociálních bariér, jejichž odstranění by umožnilo, aniž by vyžadovalo rozsáhlejší investice či technické přezbrojení, uvolnit značné zdroje vědeckotechnického rozvoje.

Sociální zdroje vědeckotechnického rozvoje nelze ovšem uvést do pohybu, pokud nebudou dovedeny do systému reálných podmínek, které stimulují konkrétní nositele vědeckotechnického rozvoje k tvořivému vědeckotechnickému jednání. Výzkum tohoto závažného zprostředkujícího článku urychlování vědeckotechnického rozvoje, tj. *subjektivních složek vědeckotechnického rozvoje a cest jejich mobilizace* — tvoří čtvrtý aspekt výzkumného programu. Jeho cílem je zkoumat, jak se vědeckotechnická tvořivost lidí formuje jako sociální potenciál společnosti. I tento aspekt je ověřován rozsáhlou empirickou analýzou.

Program výzkumu vědy a vědeckotechnického rozvoje jako zdrojů urychlování ekonomického a sociálního rozvoje má mezioborovou povahu; využívá možnosti mezioborové spolupráce v rámci ÚFS ČSAV, ale i mezi společenskovědními pracovišti v ČSSR. Teoretické otázky výzkumu jsou řešeny v spolupráci s Ústavem filozofie a dějin přírodních věd a techniky a Filozofickým ústavem AV SSSR.

V diskusi byly dále předneseny příspěvky k některým problémům výzkumné práce odboru vědy a vědeckotechnické revoluce.

J. Jirásek zdůraznil, že úkol společenských věd — *teoretické založení strategie*

urychlení společenského pokroku a společenské přestavby — musíme definovat nikoli podle dobré vůle, postojů a sklonů, ale na základě objektivních požadavků historického procesu. Pozornost je třeba soustředit na klíčové problémy: 1. výzkum společenského života v podmínkách „vysoké technologie“; 2. komplexní přístup ke společenské přestavbě z hlediska nejen ekonomie, ale i sociálního, kulturního, ekologického a etického aspektu a 3. rozvoj subjektivního faktoru — společenských vztahů i sociálně osvojených výrobních sil a duchovního života. J. Jirásek vyzval ke společné práci na těchto problémech.

K. Berka poukázal na to, že jednou z klíčových otázek jsou *podmínky pro rozvoj teorie vědy* a přípravu nových sil v této specializaci. Výzkum vědy u nás dosáhl po věcné stránce ve spolupráci zejména se sovětskými autory značných úspěchů, jak o tom svědčí publikace *Člověk, věda, technika* a *Socialismus a věda*. Po institucionální stránce i s ohledem na výchovu odborníků v této oblasti neodpovídá však současný stav požadavkům praxe budování rozvinuté socialistické společnosti. Návrh na vytvoření nového vědního oboru — teorie vědy —, který byl podán již před řadou let, neprošel však již na nejnižší schvalovací instanci. V argumentaci, která neřešila meritorně otázku, zda výzkum vědy je teoreticky a prakticky opodstatněn, se poukazovalo na to, že teorie vědy není ještě dostatečně propracována a že v tomto oboru není dostatek pracovníků, kteří by mohli zajistit kvalitu. Tyto argumenty lze pochopitelně uplatnit na každou nově se konstituující disciplínu. V době, kdy voláme po novém myšlení a hovoříme o přestavbě, je třeba tuto mezeru v naší vědní soustavě co nejdříve vyplnit a vyvodit z toho i nezbytné důsledky pro naše školství.

A. Miltová se vyslovila k potřebě *sociologického výzkumu vědy jako sociální instituce*, tj. k orientaci výzkumu na takové otázky, jako jsou sociální efektivita dosavadních způsobů řízení vědy, mimovědní ovlivňování — pozitivní či negativní — poznávacích aktivit, problém autority, kooperace a konkurence ve vědě, fungování vnitřního normativního systému ve vědě atd. Tento stručný výčet představuje možný základ výzkumného programu v oblasti sociologie vědy na několik let. O realizaci takového projektu bychom měli samozřejmě uvažovat, tím spíše, že i ve srovnání s ostatními socialistickými zeměmi je sociologie vědy v Československu téměř na okraji zájmu. V rámci oboru byly učiněny první kroky k získání empirických poznatků o sociálních aspektech fungování vědy, a to konkrétně v rámci připravovaného empirického výzkumu intenzifikace vědeckovýzkumné činnosti.

Na světově unikátní *možnosti spolupráce filozofů, sociologů a metodologů vědy* v rámci jednoho pracoviště Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV upozornil M. Soukup. Jde o to, aby program výzkumu zvyšoval vědeckou prestiž oborů i ústavu ve společnosti a aby bylo ve výzkumné práci ústavu využito spolupráce všech oborů ke vzájemnému obohacování.

Politické praxi nepomáhá, nýbrž škodí, podle slov K. Pomaizla, když je společenská věda odsuzována k roli pouhého komentátora už známého, když nevyužívá stranické dokumenty jako podnět k dalšímu rozvoji poznání, ale jako jeho nepřekročitelný limit. Důležitým aspektem *vědecké práce* v současných podmínkách je její *internacionalizace*. Ta předpokládá mezinárodní výměnu názorů, tedy publikace ve světových jazycích, v dohledné době by to měly být mezinárodní časopisy a jednou určitě i integrovaná mezinárodní pracoviště.

Na závěr konference ředitel ústavu J. Pecen stručně shrnul výsledky jednání. Pozitivně zhodnotil výraznou snahu vracet se k východiskům — k pracím klasiků, 3. programu KSSS a k linii XVII. sjezdu KSČ, na jejich základě orientovat další badatelskou činnost a stanovit pro ni vyšší měřítko. V nové koncepci bude práce ústavu rozvíjena jako jednota filozofie, sociologie a teorie vědy.

Z diskuse vyplynula shoda názorů všech účastníků konference ve dvou základních aspektech: 1. je třeba hlouběji rozpracovávat teorii, 2. projevuje se všeobecný nedostatek vědeckých kádrů a jejich málo kvalitní příprava a pochopitelně existuje i vztah mezi touto kvantitativní a kvalitativní stránkou. V tomto směru je třeba učinit účinná opatření.

Ideologická konference Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV k pojetí vědeckovýzkumné práce a zvýšení jejího přínosu sociálně ekonomickému rozvoji československé společnosti byla podnětná nejen svou koncepční orientací, ale zejména řadou kritických postřehů a námětů k prohloubení další vědecké práce. Takováto setkání by se v budoucnu měla stát pravidelnou součástí vědeckého života ústavu.

Eva Bártová
Hynek Jeřábek